

Вановська І.М.

Військовий інститут
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Скрябін О.Л.

Військовий інститут
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОСНОВНІ ЕТАПИ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ (ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті визначається значна роль земств як органів місцевого самоврядування в історії України на початку ХХ ст. та процеси, пов'язані зі створенням земств у Правобережній Україні у 1911-1920 рр.

Межі нашого дослідження охоплюють територію Правобережної України, яка на початку ХХ ст. становила окремих адміністративно-територіальний і господарсько-культурний регіон, до складу якого входили Київська, Волинська і Подільська губернії. Обрання таких досить широких територіальних рамок створило гранично великі можливості для виявлення як загальних закономірностей становлення та розвитку земського самоврядування у Наддніпрянській Україні, так і для визначення усіх особливостей цього процесу в трьох зазначених губерніях.

З урахуванням якісних параметрів тривалий історіографічний процес накопичення наукових знань про історію створення та різнопланову діяльність земств у Київській, Волинській і Подільській губерніях умовно можна розділити на три періоди: перший – із кінця 60-х рр. ХІХ ст. до початку 20-х рр. ХХ ст.; другий охоплює 20-80 рр. ХХ ст.; третій – із початку 90-х рр. ХХ ст. до сьогодення.

Поява земств сприяла вирішенню значного кола соціально-економічних і гуманітарних проблем, які гальмували розвиток Київської, Волинської і Подільської губерній. Йдеться як про оптимізацію структури та діяльності центральних органів влади та управління, так і про формування ефективних ланок місцевого самоврядування, які у житті суспільства відіграють неабияку роль, оскільки покликанні самостійно розв'язувати питання місцевого значення в рамках Конституції та Законів України.

Вдосконалення місцевого самоврядування в сучасній Україні зумовлює інтерес до вивчення світового і вітчизняного досвіду у цій сфері діяльності. Розвиток територіальної самоорганізації населення є важливим складником суспільного поступу, показником правової культури громадян, їхньої національної свідомості, громадської і господарської активності.

Ключові слова: Правобережна Україна, місцеве самоврядування, П. Столипін, земське господарство, виборці.

Постановка проблеми. У незалежній Україні велике значення має вдосконалення своєї політичної системи та проведення масштабних суспільно-політичних і соціально-економічних реформ. Вдосконалення місцевого самоврядування в сучасній Україні зумовлює інтерес до вивчення світового і вітчизняного досвіду у цій сфері діяльності. Розвиток територіальної самоорганізації населення є важливим складником суспільного поступу, показником правової культури громадян, їхньої національної свідомості, громадської і господарської активності. У світлі цих завдань сучас-

ності необхідним є наукове вивчення історичного досвіду розвитку органів земського самоврядування в українських землях на початку ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У другій половині ХІХ ст. у дискусії щодо необхідності введення земств у Київській, Волинській і Подільській губерніях брали участь історики, юристи, публіцисти, земці-практики і політики. М. Драгоманов у своїх працях виклав особисті погляди на розвиток земського самоврядування в Україні [11], розділяючи ліберальні позиції А. Васильчикова, В. Безобразова,

Б. Чичерина. У праці В. Кузьміна-Караваєва [24] земства подаються чи не єдиними носіями прогресу в тогочасній Україні. У 1915 році вийшла праця В. Трутовського «Современное земство», в якій багато уваги було приділено питанням участі земств у поліпшенні умов життя сільського населення.

М. Грушевський пов'язував із цим здобуття українцями національної автономії, про що він писав у роботах «Конституційне питання і українство в Росії», «Національне питання й автономія», «Наші вимоги». О. Русов в «Краткой энциклопедии земского дела в его историческом развитии» розглянув бюджети українських земств, їхню фінансову та статистичну діяльність. В. Бойко у книзі «Земство і народні управи» розглянув питання демократизації земських установ під час революції, змін у засадах їхньої діяльності, впровадження волосного земства.

У 30-40-х рр. ХХ ст. з'явилися праці О. Погребинського і Д. Левчука «Сили демократії і консерватизму» та Я. Пришляка «Шляхами кооперації – до економічного відродження України». Н. Полонська-Василенко у двотомній «Історії України» зазначала, що земське самоврядування було одним із найвидатніших явищ в житті України.

У 1954-1959 рр. була підготовлена монографія В. Гармізи «Подготовка земской реформы 1864 года». У 60-х – на початку 80-х років ХХ ст. увагу радянських дослідників земств Н. Пирумова, В. Борисенка А. Аврех, В. Дякіна, В. Сорокіна привертало питання розвитку земсько-ліберального руху, взаємодії земських установ з адміністративними. А. Корелін у науковій праці «Сельскохозяйственный кредит в России в конце XIX – в начале XX века» висвітлює питання щодо сприяння земств у кредитуванні селянства. Продовжив дослідження з функціонування цих установ В. Сесак у дисертації «Земские учреждения на Правобережной Украине (1904-1917 гг.)» і низці статей у співавторстві з М. Лещенком, у яких розглядалися бюджети земств краю.

Чільне місце у новітній історіографії земських установ зайняли наукові розвідки С. Різниченка та Л. Дровозюк у публікаціях «Земства Правобережної України: структура та основні напрями діяльності» і «Запровадження земств на Правобережній Україні», в яких висвітлені деякі аспекти діяльності земств українського Правобережжя. У роботах О. Рубльова, О. Реєнта В. Литвина, В. Верстюка аналізується урядова політика щодо земств під час Першої світової війни, їхня роль в

організації національного життя в Україні за доби Української революції.

Постановка завдання. Мета статті – посилити увагу науковців до питань історії розвитку земств Правобережжя, яка, незважаючи на значну кількість досліджень, досі не була досконало вивчена; звернути увагу вчених, політиків, законодавців, долучених до процесу зміцнення незалежності сучасної України, на необхідність детального вивчення основних етапів розвитку українських земств і самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1903 році російський уряд зробив перший крок у напрямі реформування системи управління місцевим господарством Правобережної України. Згідно з законом від 2 квітня 1903 року у Київській, Подільській і Волинській губерніях впроваджувалися комітети у справах земського господарства, склад яких формувався із чиновників і гласних. Останні були представлені у складі названих комітетів по дві особи від кожного повіту. Кандидатури гласних за поданням губернатора затверджувалися міністром внутрішніх справ. Розпорядчі функції у системі цих установ належали губернським і повітовим комітетам у справах земського господарства, виконавчі – губернським і повітовим управам, які формувалися із призначених адміністрацією чиновників. Загальний нагляд за діяльністю цих управ здійснював губернатор [11, с. 58]. По суті, названі комітети були державними установами, а представництво від місцевого населення у них було символічним. Сучасники охрестили комітети у справах земського господарства «маргариновими», «куцими» земствами [21, с. 5].

Слід зазначити, що реформа місцевого управління 1903 року у Правобережній Україні була піддана критиці земцями інших губерній та громадськістю краю. Газета «Киевские отклики» у 1904 році назвала її такою, що не пробуджує інтересу громадськості до неї і є недоцільною [20, с. 14]. Критикували комітети у справах земського господарства навіть представники чиновництва краю. Так, керівник канцелярії генерал-губернатора Неверов звертав увагу на мізерне представництво у складі комітетів «землеробського населення», їхній випадковий склад, відсутність права встановлювати ними місцеві податки та розробляти кошториси на повітовому рівні [26, с. 258].

Реалізація закону від 2 квітня 1903 року не означала запровадження у Правобережній Україні місцевого самоврядування. По суті, це була лише спроба реформувати місцеве управління і

посилити розвиток місцевого господарства. Вона засвідчила, що альтернативою земським комітетам у справах місцевого господарства у краї мають стати лише виборні земства. У 1907 році подільський губернатор О. Ейлер вказував, що необхідність введення у краї виборних земств відчувається все більше і більше [22, с. 4].

Протягом останньої чверті ХІХ ст. питання запровадження земського самоврядування на українському Правобережжі набрало суспільно-політичного звучання. Земські ліберали наполегливо відстоювали необхідність запровадження тут виборних земств. Крім цього, земці лівобережних губерній України на своїх зборах часто висловлювалися за поширення земств «на західній половині імперії» [6, с. 18].

На початку ХХ ст. за впровадження земського самоврядування на Правобережжі виступали представники місцевої громадськості та ліберально налаштованого чиновництва. Наголошувалося, що лише земське самоврядування може бути засобом виведення економіки цього регіону із кризового стану. Такої ж думки була і більшість представників повітових комітетів трьох губерній [12, с. 4]. Члени Київського губернського комітету у справах земського господарства у 1906 році підкреслювали, що цей крок є в інтересах 90% корінного українського населення краю [18, с. 9].

Значну увагу земському самоврядуванню приділяли національні політичні діячі початку ХХ ст. Зокрема, у програмних документах УДП націоналізація землі пов'язувалася з її переходом у володіння установ місцевого самоврядування [17, с. 13–14]. Програмою УНП передбачалося входження до складу державних інституцій представників земських і міських установ самоврядування. Правила користування землею мали визначатися місцевими громадами на підставі «земських законів» [23, с. 53].

Українські суспільно-політичні діячі поклали надії на активну участь у роботі земських установ місцевої інтелігенції та реалізацію її зусиллями національних питань. Українські депутати І та ІІ Державних дум Росії, які об'єдналися у парламентську громаду, чималу увагу у своїх проектах приділяли розвитку в Україні місцевого самоврядування на демократичних засадах. У колі їхньої уваги перебувало і питання поширення земського самоврядування на всю Україну [8, с. 202]. У 1907 році парламентарії планували оголосити в думі конституційний проект М. Грушевського, в якому значна увага приділялася земському самоврядуванню. Автор був перекона-

ний, що Україна має зорганізуватися «на основах широкої місцевої самоуправи», нижчою ланкою самоврядування якої має бути дрібна земська одиниця, обрана загальним голосуванням [11, с. 257].

Політика зволікання із запровадженням земств у Правобережній Україні була зумовлена насамперед побоюванням царату щодо поширення польського та українського визвольних рухів. Наслідком цієї політики стала господарська та культурна відсталість регіону, тому проблема введення тут земського самоврядування стала суспільно і політично значимою.

На початку ХХ ст. нагальні потреби господарського розвитку краю, необхідність залучення населення до підприємницької діяльності, тиск опозиційних політичних сил змусили царат відмовитися від політики гальмування зазначеної реформи на Правобережжі. Проведення тут земської реформи мало свої особливості, зумовлені політикою затягування з їхнім впровадженням. Каталізатором переходу російської правлячої еліти на прагматичні позиції щодо Правобережжя стала демократична революція 1905-1907 рр., під час якої влада була змушена переглянути чинне законодавство щодо місцевого управління і суду [16, с. 3]. Дещо поблажливою стала урядова політика відносно польського населення регіону. У 1905 році було відновлено його окремі права, зокрема, право без обмежень орендувати, закладати та набувати у власність землю, проводити дворянські вибори, мати представництво у вищих органах державної влади [24, с. 376].

Неабияке значення для впровадження земств у Правобережній Україні мали ті зміни в засадах їхньої діяльності, які відбулися після земської реформи 1864 року. За майже півстоліття свого існування земства пройшли шлях від установ громадського самоврядування до напівдержавних установ. Незмінною залишилася лише їхня структура в губерніях і повітах (розпорядчі органи – збори, а виконавчі органи – управи) та визначення їхньої компетенції щодо питань культурно-господарського розвитку місцевостей [14, с. 19].

У 1890 році було розпочато другу земську реформу, яку сучасники трактували як «контрреформу». Земське Положення 1890 року перетворило земства на складник державної системи управління, посилювало їхню бюрократизацію, заклало станову корпоративність під час їхнього формування. Принципи громадського самоврядування було замінено на державницькі, згідно з якими земства мали виконувати доручення держави по управлінню місцевим господарством.

Статус земських гласних і службовців було наближено до статусу державних чиновників. Дворянству було надано додаткові пільги на виборах до земських установ. Спадкові дворяни разом із заможними землевласниками простого походження, які володіли 125 десятинами землі, відтепер складали окрему виборчу курію, яка обирала близько 50% земських гласних. Майновий ценз для міських мешканців збільшився із 0,5-3 тис. крб до 12 тис. крб, що забезпечило вагу у земствах місцевої буржуазії. Селянство мало право обирати лише кандидатів до повітових земських зборів.

Варто зазначити, що зменшувалася роль Сенату та міністерства внутрішніх справ у регулюванні земської діяльності, проте зростала роль створених губернських «присутствий» та губернаторів, посилювався контроль місцевої адміністрації за діяльністю земств [3, с. 148].

На зламі XIX – XX ст. потреби підняття господарства країни змусили уряд перейти на позиції співпраці із земствами. Їхній авторитет значно збільшився під час подолання голоду у 1891 році. Були збільшені земські бюджети, розширені функції земських установ. У 90-ті рр. XIX ст. – на початку XX ст. земства зайняли свою нішу в економічному житті країни, зарекомендували себе як ефективний орган управління місцевим господарством, стали своєрідним «буфером» між державною бюрократією та демократичними елементами. У 1904 році уряд заявив про готовність переглянути чинне положення про земські установи і розширити їхні права в місцевому управлінні [19, с. 6–7].

Статус земства зазнав змін під час революції 1905-1907 рр. Створення Державної думи задовольнило частину домагань земських лідерів щодо запровадження народного представництва у країні. Земські діячі отримали легальні можливості для політичної діяльності і як депутати Думи, і шляхом впливу на Державну раду, склад якої формувався за участю представників земств. Було відновлене представництво селянства у земських установах. Указом 1906 року селянам повернули право обирати кандидатури земських гласних без затвердження губернаторами. Скасування викупних платежів зміцнило їхнє економічне становище, внаслідок чого зросла чисельність тих, хто брав би участь у земських виборах як власники 10% земельного цензу [7, с. 56].

У 1906 році головою російського уряду став П. Столипін, у планах якого аграрні перетворення пов'язувалися з поліпшенням місцевого управління і вдосконаленням місцевого самовряду-

вання. У співпраці із селянами земські службовці мали сприяти господарському оновленню села [10, с. 114]. Прем'єр-міністр у розвитку земства бачив засіб організації селянства, піднесення їхнього господарства, освітнього та культурного рівнів. Майбутні земські збори у краї мали стати «важливою ланкою народного представництва у державі». Ще одним аргументом, на який посилався прем'єр-міністр, була необхідність «охорони прав» російського населення, яке переважало у краї, але економічно було слабкішим за поляків [25, с. 128]. Очевидним є те, що намагання П. Столипіна були спрямовані на зміцнення російського імперіалізму. Правобережну Україну він, як і більшість російської еліти, розглядав як «искони русский край», українське населення він називав «західно-руським народом» [15, с. 80].

Невдовзі уряд приступив до роботи над законопроектом земської реформи у Західному краї [10, с. 129]. Новий Кабінет Міністрів пропонував поширити на західні губернії земське самоврядування із «певними змінами», зумовленими «місцевими умовами». Під останніми розумілися етносоціальні відмінності Правобережної України, зокрема питома вага серед землевласників осіб польської національності і відсутність тут так званого великого російського землеволодіння.

Слід зазначити, що земське законодавство 1864 і 1890 років не передбачало будь-яких обмежень виборців за етнічною ознакою, а тому при поширенні на західні, у тому числі правобережні, українські губернії польські землевласники могли зайняти у місцевому управлінні провідні позиції. З цього приводу Міністерство внутрішніх справ у 1906 році зазначало, що поширення земського положення 1890 року на Правобережну Україну без змін «поставить все господарське управління краю у залежність від ворожого польського населення, яке підкорить своєму впливу селян» [15, с. 48]. Увага приділялася майновому цензу, зниження якого надавало перевагу у земствах особам непольської національності і робило активною дійовою особою господарського життя заможного селянина – українця [1, с. 20].

У 1908 році урядові роботи над законопроектом про земства у Західному краї було завершено. Мінімальний ценз на виборах до земств був зменшений удвічі і для власників нерухомості складався із 50-75 десятин землі (7,5 тис. крб). Дрібні й середні землевласники, якщо вони володіли від 10 до 20% цензу, мали право обирати уповноважених на повітові виборчі з'їзди, де безпосередньо обиралися кандидати у земські гласні. Міні-

мальний розмір земельного володіння для участі у земських виборах становив 5 десятин [13, с. 6–7]. Виборці поділялися на осіб польської національності, осіб польської національності та селян. За урядовою розкладкою кількість гласних від поляків мала бути у п'ять-вісім разів меншою, ніж від виборців польської національності і селян разом узятих, і не могла перевищувати 15% гласних. Тому майновий ценз визначався урядом для кожних курій і повіту окремим «Розкладом», який додавався до законопроєкту [17, с. 13–15]. Київ вважався особливою земською одиницею. До складу губернських земських зборів від цього міста обиралися 8 представників.

На відміну від Положення 1890 року, православне духовенство відновлювалося у своїх виборчих правах, а жінки отримали виборчі права [9, с. 57]. Зберігалися станові обмеження. Селяни на волосних сходах могли обирати у гласні лише кандидатів, які потім обиралися у гласні на повітових з'їздах. Намагаючись максимально обмежити вплив поляків на діяльність майбутніх земств краю, уряд окремо визначав, що більшість членів земських управ мали бути російської національності; представляти ж земство в училищних радах могли лише гласні цієї національності [2, с. 8].

У жовтні 1908 року проєкт закону «Про земства Західного краю» було внесено на розгляд до Державної думи. Під час його обговорення було вирішено збільшити земське самоврядування не на всі дев'ять губерній Західного краю, а лише на три українські (Київську, Подільську, Волинську) і три білоруські (Вітебську, Мінську, Могильовську) губернії. До початку 1911 року проєкт розглядався в комісіях Думи і Державної ради. У Думі законопроєкт викликав гостру дискусію – представники польського населення виступили проти національних курій, а частина депутатів висловилися проти зниження майнового цензу. Навесні 1911 року законопроєкт із незначними змінами був схвалений Державною думою і поданий на затвердження до верхньої палати російського парламенту – Державної ради [5, с. 416], яка його відхилила.

Консервативно і шовіністично налаштована частина членів ради боялася надмірної демократизації земств. Становище ускладнювали супротивники П. Столипіна, які інтригами намагалися усунути його з посади [4, с. 17–18]. Відхилення законопроєкту Державною радою призвело до урядової кризи. П. Столипін подав у відставку. Конфлікт міг розв'язати лише імператор Микола II. Варто зазначити, що голову уряду під-

тримали члени царської родини, більшість урядовців і окремі члени Державної ради. Микола II поступився вимогам П. Столипіна, і законопроєкт був прийнятий за окремим порядком. 14 березня 1911 року набув сили «Именной Высочайший указ» про поширення чинного земського положення на шість західних губерній Російської імперії, у тому числі на правобережні українські: Київську, Волинську, Подільську (табл. 1, 2).

У подальшому коло завдань і правовий статус земств зазнавали істотних змін. Під час Першої світової війни на земські установи було покладено вирішення завдань з облаштування тилу, відбудови місцевого господарства, реабілітації поранених. Із початком Лютневої революції 1917 року земські установи демократизувалися, станові та етнічні обмеження при виборах до земств були скасовані, у волостях було введено земське самоврядування. Компетенцію земств було поширено майже на всі сфери місцевого суспільно-політичного життя регіонів. За часів Української революції (1917–1921 рр.) земства стали органами державної влади на місцях.

Висновки. Аналіз дослідженого матеріалу свідчить, що політика зволікання із введенням земського самоврядування у Правобережній Україні протягом останньої третини XIX ст. була зумовлена політичними причинами, намаганням російського державного керівництва протидіяти розвитку польського та українського визвольних рухів. Наслідком цієї політики стала господарська та культурна відсталість краю, тому протягом останньої третини XIX – початку XX ст. питання поширення на Правобережну Україну земського самоврядування набрало суспільно-політичного звучання.

Нагальні потреби розвитку господарства країни на початку XX ст., тиск опозиційних сил змусили царат запровадити земське самоврядування у Правобережній Україні. У 1911 році уряд поширив на край чинну на той час в імперії земську систему самоврядування. Зміни було внесено лише у систему виборів до земств (обмежено виборчі права польського населення, розширено виборчі права місцевого селянства, зменшено майновий ценз). Це призводило до демократизації складу земських установ краю, збільшувало участь місцевого українського населення у культурно-господарській розбудові регіону, сприяло захисту його економічних прав, становленню у Правобережній Україні буржуазно-демократичної системи місцевого самоврядування. Окремі земства Правобережної України виявили опозиційні

Таблиця 1

Кількість землі, яка надавала право брати участь у земських виборах землевласнику згідно «Именного Высочайшего указа 14-го марта 1911 года»

Губернії та повіти	Кількість землі, яка давала право на участь у виборчих зібраннях повітових гласних (у дес.)	Губернії та повіти	Кількість землі, яка давала право на участь у виборчих зібраннях повітових гласних (у дес.)	Губернії та повіти	Кількість землі, яка давала право на участь у виборчих зібраннях повітових гласних (у дес.)
<i>Волинська</i>	-	<i>Київська</i>	-	<i>Подільська</i>	-
Житомирський	100	Київський	100	Кам'янець-Подільський	75
Володимир-Волинський	125	Бердичівський	62,5	Балтський	75
Дубенський	100	Васильківський	75	Брацлавський	75
Заславський	50	Звенигородський	50	Вінницький	75
Ковельський	150	Канівський	50	Гайсинський	75
Кременецький	100	Липовецький	75	Летичівський	75
Луцький	150	Радомислецький	150	Літинський	75
Новоград-Волинський	125	Сквиірський	62,5	Могилівський	75
Овруцький	250	Таращанський	75	Ольгопільський	75
Острозький	100	Уманський	62,5	Проскурівський	75
Ровенський	150	Черкаський	62,5	Ушицький	75
Старокостянтинівський	75	Чигиринський	62,5	Ямпільський	75

Таблиця 2

Кількість гласних-селян у повітових земствах Правобережної України за результатами земських виборів 1911 року

Губернія	Усього повітових гласних	Із них селян	Відсоток гласних-селян у повітових земствах
Волинська	269	128	47,6
Подільська	273	129	47,2
Київська	292	140	47,9

настрої щодо самодержавного режиму і стали осередками українофільської діяльності у краї.

На початку ХХ ст. царський уряд, виходячи із державницьких принципів щодо організації місцевого самоврядування, вважав земства складником державного місцевого управління. В основу відносин земств із адміністрацією було покладено принцип співучасті державних і земських установ у вирішенні завдань господарського та культурного розвитку регіонів. Потреби економічної модернізації країни змусили уряд стати на позиції тіснішої співпраці із земствами.

Протягом 1914-1920 рр. коло завдань і правовий статус земств зазнали змін. Під час Першої

світової війни на земські установи було покладено вирішення чималої кількості нових завдань: облаштування тилу, відбудова місцевого господарства, реабілітація поранених. Із початком Лютневої революції 1917 року земські установи демократизувалися, станові та етнічні обмеження при виборах до земств було скасовано, земське самоврядування введено у волостях. Компетенцію земств було поширено майже на всі сфери місцевого суспільно-політичного життя регіонів. За Української Центральної Ради земства стали органами державної влади на місцях. Діячі Центральної Ради намагалися використати земства у розбудові української держави.

Список літератури:

1. Агрономия на Волыни. Известия Волынского губернского земства. 1913. № 2. С. 20–22.
2. Андропов Д., Ульянов Н. Основы народного самоуправления. Б.м. : без вид. 1917. 16 с.
3. Боднарчук Г. Поляки в системі адміністративного управління Подільської губернії на рубежі XVIII – XIX століть. Етнічна історія народів Європи: національні меншини. Етноархеологія : збірник наукових праць. К. : Стило, 1999. С. 148–150.
4. Висліди з сільськогосподарського і поземельного перепису 1917 року на Волині. Волинська народна газета, 1918. № 34. 1 травня. С. 17–18.
5. Грушевський М.С. Національне питання й автономія. Твори: у 50 т. Т. 1. Львів : Світ, 2002. С. 413–420.
6. Доклади Подільської губернської народної управи губернській народній раді Першого чергового народного зібрання. Сесія із 22 по 26 квітня 1918 року. Кам'янець-Подільський : Друкарня Подільського губернського правління, 1918. 119 с.
7. Доклады губернской земской управы четвертому очередному губернскому земскому собранию 1914 года. Вып. VI. К. : Типо-литография Р. Френкеля, 1915. 56 с.
8. Доклады VI очередному Винницкому уездному земскому собранию созыва 1916 года. Ч. 2. Винница : Новая Типография Пойлишер, 1916. 275 с.
9. Доклады Васильковской уездной земской управы Васильковскому уездному земскому собранию IV очередного созыва 1914 года. Васильков : без вид., 1914. 57 с.
10. Доклады губернской земской управы Четвертому очередному губернскому земскому собранию 1914 года (январь 1915 года) По экономическому отделу. Вып. IV. Ч. 1. К. : Типо-литография императорского унив. Св. Владимира, 1915. 131 с.
11. Драгоманов М.П. Историческая Польша и великорусская демократия. Собрание политических сочинений в 2 т. Т. I. Paris, 1905. С. 3–272.
12. Из життя губернского земства. Життя Поділля. 1919. № 23. С. 4.
13. Земская жизнь. Известия Волынского губернского земства, 1913. № 36. С. 6–7.
14. Земская жизнь. Киевская земская газета, 1917. № 28. С. 16–21.
15. Земские банки. (Материалы совещаний при Киевском товариществе западных земств). К. : Киевское товарищество западных земств, 1918. 80 с.
16. Земские бюджеты. Известия Волынского губернского земства, 1912. № 7. С. 3.
17. Земские кассы мелкого кредита. Киевская земская газета, 1913. № 43. С. 13–14.
18. Земский отдел на Киевской Всероссийской выставке 1913 года. К. : Тип. унив. Св. Владимира, 1913. 324 с.
19. Из деятельности Киевского губернского комитета Всероссийского земского союза. Киевская земская газета, 1916. № 5. С. 6–7.
20. Из жизни уездных земств. Киевская земская газета, 1913. № 48. С. 13–15.
21. К вопросу об организации земской адвокатуры, 1912. № 3. С. 5.
22. Корреспонденция. Киевская земская газета, 1916. № 2. С. 4.
23. Корреспонденция. Вестник Балтского земства, 1914. № 5. С. 53–55.
24. Кузьмин-Караваев В.Д. Управление земским хозяйством в девяти западных губерниях. Земство и деревня. 1898-1903. СПб : Общественная польза, 1904. С. 370–411.
25. Лаптева Л.Е. Об истории земских учреждений России. Государство и право, 1993. № 8. С. 122–131.
26. Ширман М.Г. Земство и деревенские сельскохозяйственные общества. Земское дело, 1914. № 4. 20 февраля. С. 250–263.

Vanovska I.M., Skriabin O.L. THE MAJOR STAGES OF PREPARATION FOR LOCAL SELF-RULE ESTABLISHMENT IN THE RIGHT-BANK UKRAINE (BEGINNING OF XX CENTURY)

The article identifies the significant role of zemstvos as local governments in the history of Ukraine in the early twentieth century and processes related to the creation of zemstvos in the Right Bank Ukraine in 1911-1920.

The territorial boundaries of our study cover the territory of the Right Bank of Ukraine, which in the early twentieth century was a separate administrative-territorial, economic-cultural and historical-geographical region, which included Kyiv, Volyn, Podil provinces. The choice of such a fairly wide territorial framework created extremely great opportunities to identify both the general patterns of formation and development of zemstvo self-government in Dnieper Ukraine and to determine all the features of this process in some regions of Kyiv, Volyn and Podil provinces.

Taking into account the qualitative parameters, the long historiographical process of accumulation of scientific knowledge about the history of creation and multifaceted activity of zemstvos in Kyiv, Volyn and Podil

provinces can be divided into three periods: the first – from the late 1860s to the early 1920s; the second covers the 1920s and 1980s; the third – from the early 1990s to the present. Scientists are still working on the history of the zemstvos of the Right Bank of Ukraine.

The emergence of zemstvos contributed to the solution of a wide range of socio-economic and humanitarian problems that hampered the development of Kyiv, Volyn and Podolsk provinces. Societies play an important role, as they are called to independently resolve issues of local importance within the framework of the Constitution and Laws of Ukraine.

Improving local self-government in modern Ukraine has managed to maintain interest in studying world and domestic experience in this activity. The development of territorial self-organization of the population is important for a composite social approach an indicator of the legal culture of citizens, their national consciousness, social and economic activities.

Key words: Right-bank Ukraine, place of self-government, P. Stolipin, zemstvo economy, voters.